

İSLAM VE YORUM III

Din, Bilim ve Medeniyet
(Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

İnönü Üniversitesi
(İlahiyat Fakültesi)

İnönü Üniversitesi Yayınları No: 68

Sertifika No
26607

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

ISBN
978-605-7853-21-9

1. Baskı Ekim 2019 Ankara, 500 Adet

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhan ÜNLÜSOY
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR

İsteme Adresi
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 377 49 99
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No:11

Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

Açıklama: Dört ciltten oluşan bu kitap, sekiz ülkeden (Azerbaycan, Cezayir, Fas, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye) araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilen "Uluslararası İslam ve Yorum III" sempozyumunun tebliğleri esas alınarak hazırlanmıştır. Bu yazıların tüm sorumlulukları yazarlarına aittir.

FUAD SEZGİN'İN “BUHÂRÎ'NİN KAYNAKLARI HAKKINDA ARAŞTIRMALAR” ADLI ESERİ ÜZERİNE BAZI MÜLÂHAZALAR

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYCÜ

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/ekoycu@bartin.edu.tr

Giriş

Tebliğimizde Fuad Sezgin'in (ö. 1439/2018) *“Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar”* adlı eseri incelenmiş, 1. baskısı 1958 yılında İstanbul'da, 2. baskısı 2015 yılında Ankara'da yapılan eserin, Türkçe dışındaki bazı dillere yapılan tercümelerine de yer verilmiştir.

Tebliğimiz, Fuad Sezgin'in kısa tercüme-i hâliyle başlanmış, 3 ana başlıkta ele alınmıştır. 1. Ana başlığımızda Fuad Sezgin'in kitabının önsözünde yer verdiği eserin yazılış amacı ele alınmıştır: “Bundan 6 sene kadar önce Arap Filologlarından Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserinin tenkitli neşrini hazırlarken, önemli addedilecek bir kısmının el-Buhârî (ö. 256/870) tarafından iktibâs edilmiş olduğunu tespit etmiştim. Mâhiyeti tamamen filolojik olan bu iktibâsların Peygamberin söz ve sünnetlerini toplamayı gaye edinen bir hadis kitabının (*el-Câmiu's-Sahîh*) bâbları arasına gelişigüzel serpilmiş bulunması keyfiyeti ben de el-Buhârî'nin filolojik eserlerle münasebeti, metodu, eserinin -bu vasfıyla- mensup olduğu edebiyatın diğer musennafatına ne dereceye kadar benzediği, musannaf bir hadis kitabının sınırının dışına çıkıp çıkmadığı hususlarını araştırmak merakını uyandırmıştı. Buhârî'nin filolojik kaynaklarını tetkik ederken dolayısıyla ilk asırlarda muhaddislerle filologlar arasındaki münasebetin bir kısmı da aydınlanmış olacaktı.”¹ Fuad Sezgin'in ileri sürdüğü bu tezini, temellendirmek için el-Buhârî'nin eserinin telifinde diğer müelliflerin eserlerinden iktibâslarında öncelikle *Mecâzu'l-Kur'an'a* ve *el-Câmiu's-Sahîh'in* şerhlerine başvurduğuna yer verilmiştir.

¹ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, XIII, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956, s. v.

2. Ana başlığımızda Oryantalistlerin Hadîs ve Sünnet'in tedvîn ve tasnîf dönemleriyle ilgili ilmî temellerden yoksun olarak bu iki dönemi aynı dönemlermiş gibi mütalaalarının yersizliğine dair Hadis Usûlü âlimlerinin hadislerin tedvini için evvelu men devvene'l-hadis (hadisi ilk tedvîn eden) ve hadislerin tasnifi için ise evvelu men sannefe'l-hadis (hadisi ilk tasnîf eden) terimlerini kullanarak bu iki dönemin ayrı dönemler olduğunu, Ignaz Goldziher (ö. 1339/1921) ve aynı görüşü savunanların ilmî dayanaktan yoksun olduklarına dair cevaplarını ele alarak hem müsteşriklerin tedvîn ve tasnîf hakkındaki tezlerini hem de Fuad Sezgin'in onların iddialarını reddeden antitezini temellendirdiği görüşleri ele alınmıştır.

3. Ana başlığımızda ise Fuad Sezgin'in el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ine kaynaklık teşkil ettiğini ileri sürdüğü *Mecâzu'l-Kur'an* gibi eserlerden el-Buhârî'nin yaptığı iktibâsların örtüşüp örtüşmediğine dair bazı karşılaştırmalar yapılmıştır.

1. Hayatı

Fuad Sezgin, 24 Ekim 1924'te Bitlis'te doğdu. Öğretmeninin bilimlerin temelini, "İslam Bilimleri"ne dayandığını söylemesiyle bu alana yönelen Fuad Sezgin, 1951 yılında *Ebû Ubeyde Ma'mer bin el-Musennâ et-Teymî'nin Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserinin tahkikiyle doktora tezini tamamlayarak doktor, 1954 yılında Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, "*Buhârî'nin Kaynakları*" isimli doçentlik tezini tamamlayarak doçent oldu.²

Fuad Sezgin, Alman Oryantalist Hellmut Ritter (ö. 1391/1971)³ ile İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünde ile karşılaşmasını hayatının dönüm noktalarından biri olduğunu, 1960 darbesiyle üniversiteden uzaklaştırılan 147 akademisyen arasında bulunduğunu, Almanya Frankfurt Goethe Üniversitesi tarafından kendisinin davet edildiğini oraya sadece bir valizle gittiğini, aynı alanda çalışan oryantalistlerin kıskançlıkları ile karşı karşıya kalmasına rağmen yaşadığı zorluklar karşısında asla pes etmediğini : "Ben şuna inanmıştım artık. Tüm musibetler karşısında sadece Allah'a inanacaksın, başka hiçbir şeye değil."⁴ Sözleriyle ifade etmiştir.

² <https://www.timeturk.com/fuat-sezgin/biyografi-797108>, Erişim Tarihi: 07 03 2019

³ Türkçe, Arapça ve Farsça eserler üzerinde yaptığı çalışmalarla dikkat çeken Hellmut Ritter, Türkiye'de Çağdaş Doğu Dilleri ve Bilimi Araştırmaları'nı başlatan kişidir. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde M. Fuad Köprülü, İsmail Saib Sencer, M. Şerefettin Yalçın ve Kilisli Rifat Bilge gibi Türk bilim adamlarıyla birlikte önce İstanbul Üniversitesi'nde Şarkiyat Enstitüsü'nün ve Şarkiyat Mecmuası'nın, Bibliotheca Islamica'nın, ardından 1947'de merkezi İstanbul'da bulunan Uluslararası Şark Tetkikleri Cemiyeti'nin ve Oriens Mecmuası'nın kurulmasına ön ayak oldu. Taşçı, Özcan, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 134. Detaylı bilgi için Hellmut Ritter üzerine yapılan bir çalışma için Bkz. Selâhaddin el-Müneccid, "Hellmut Ritter", el-Müsteşriğe'l-İlmân (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut, 1978.

⁴ <http://aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/prof-dr-sezgin-sadece-allaha-inanacaksın-baska-hicbir-seye-degil/> Erişim Tarihi: 11.02.2016.

“İslam Bilimler Tarihi’ni yazmak için o alanda yazılı bütün Avrupa dillerini bilmek lazım geldiğini ve hepsini öğrenmeye çalıştığını şöyle beyan etmiştir: “Hepsini öğreniyordum. Mühim olan irade meselesidir. “Ben bunu yapacağım” diyeceksiniz. O kararınızda kalacaksınız. Benim bütün hayatım bundan ibaret. Bir enstitü kurmaya karar verdim. Türk genci olarak bir enstitü kuruyorum kolay bir şey değildi. Üniversitede mücadele ediyordum ben bir müze kurdum, enstitü kurdum. Eğer arkanızda inancınız varsa o sizi yapıcı olmaya itiyorsa çok şeyler başarabilirsiniz. Benim hayatımın sırrı budur.”⁵

“Batı’da kalıp batılı olmayan” bir kişilik olarak nitelendirebileceğimiz Fuad Sezgin, aynı zamanda yitik hazinenin peşindeki bir medeniyet kâşifidir; çünkü o, İslam Bilimleri üzerinde, ciddi tez ve çalışmaları ile ezber bozarak çığır açmış, Avrupa’ya bilimin İslam Kültür ve Medeniyeti’nden ulaştığını kanıtlamış, böylece bilimin her şeyden önce bir özgüven meselesi olduğunu kanıtlayarak medeniyetimizin ve tarihimizin uyanışına katkı sağlamıştır.”⁶

Bilim Tarihi’ne yaptığı katkılardan dolayı Fuad Sezgin’e pek çok ödül verilmiştir. Bunlar Kral Faysal Ödülü (1978), Frankfurt am Main Goethe Plaketi (1980), Almanya 1. Derece Federal Hizmet Madalyası (1982), Almanya Üstün Hizmet Madalyası (2001), İran İslami Bilimler Kitap Ödülü (2004), Hessen Kültür Ödülü (2009). Yurtiçi ve yurtdışında bazı üyelikleri de vardı: Arap Dili Akademisi (Kahire), Arap Dili Akademisi (Şam), Fas Kraliyet Akademisi (Rabat), Arap Dili Akademisi (Bağdat), TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) Şeref Üyeliği. 30 Haziran 2018 tarihinde vefat eden Prof. Dr. Fuat Sezgin’in kabri, Gülhane Parkı içinde kurucusu olduğu İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi karşısında yer almaktadır.⁷

2. Eserleri

Fuad Sezgin, “*Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*” adlı doçentlik tezinde kaynak olarak kullandığı Carl Brockelman’ın (ö. 1375/1956) *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* adlı kitabına⁸ yapılacak ilaveler yazması ile ilgili kendisine yapılan teklifinin ardından müsteşriklerin kendisine karşı takındıkları tavrı şöyle ifade etmiştir: “Kitabı yazmaya başlamak üzereydim. Darbe geldi. Şans eseri. O sıralarda o günlerde bana Hollanda’dan mektup geldi. Biz, sizin gayretiniz olduğunu öğreniyoruz. Sizi davet ediyoruz. Konuşalım. Brockelmann’ın

⁵ <http://aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/prof-dr-sezgin-sadece-allaha-inanacaksin-baska-hic-bir-seye-degil/>Erişim Tarihi: 11.02.2016.

⁶ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler (ed. İbrahim İbrahim Özcoşar v. dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019, s. 12.

⁷ <http://www.ibttm.gov.tr/TR-84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, Erişim Tarihi: 11.03.2019.

⁸ I-II, Leiden, E. J. Brill 1943-9, GAL Supplementband, I-III, Leiden 1937-1942.

kitabını⁹ yeniden başlayıp yazacak mısınız? Falan. Böyle hayatım değişti. Türkiye'yi bıraktım. Üniversiteden çıkartmışlardı. Gittim Avrupa'ya. Hollanda'ya gittim ama Hollanda'da öğrendiğim ben gitmeden evvel o kitabın muhtelif fasıllarını Avrupalı Amerikalı Rus Oryantalistler taksim etmişler, bana da bir şey kalmamış. "Onlar, burayı yazacakmış filan." Hollandalılar: "Ne yapacaksın?" Dediler. "Tek başıma yapacağım." Dedim. "Bu kitap birçok şahıslarla yazılamaz. Muayyen bir fikri idâme ettirmesi lazım." Dedim. O ara anlaştık. Uzun hikâye. Para verdiler belli bir miktar. Böylece işin içine girdim. Ama zorluklar vardı. Oryantalistlerin bazıları vardı küçümsemeyerek söylemiyorum. Kıskançlıkları ortaya çıkıyordu. Protesto ediyorlardı Hollandalı yayınevini filan. Muazzam bir kuvvet hocamdan gelmiş o kuvvet bana. Onu kaybettikten sonra şuna inanmıştım. Sadece bütün musibetler karşısında Allah'a inanacaksın. Bu benim hayatımın en büyük direksiyonunu teşkil ediyordu."¹⁰

"İslam, Kültür, Bilim ve Teknoloji alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan, kaynakların özgünlükleri ve iç dinamiği noktasından hareket ederek Bilimler Tarihi'nin farklı sahalarına dair 900 cildi aşkın neşriyatı gerçekleştiren M. Fuad Sezgin, diyerek hadis alanında da önemli eserlere imza atmış bir müelliftir."¹¹ Şeklinde takdim edilen Fuad Sezgin'in tespit edebildiğimiz kadarıyla eserleri:

2.1. Tezleri

2.1.1. Doktora Tezi

*Ebû Ubeyde Ma'mer bin el-Musennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'an*¹²

2.1.2. Doçentlik Tezi

*Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*¹³

⁹ Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), E. J. Brill, Leiden, 1943. 1959-1962 yılları arasında Abdülhalîm en-Neccâr, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî adıyla 3 cilt halinde, 1975-1977 yılları arasında Seyyid Ya'kûb Bekir ve Ramazan Abdu'ttevvâb tarafından Kahire'de Arapçaya tercüme edilmiştir. Bkz. Kanar, Mehmet "Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996. c. XIV, s. 37.

¹⁰ <http://aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/prof-dr-sezgin-sadece-allaha-inanacaksin-baska-hic-bir-seye-degil/> Erişim Tarihi: 11.02.2016

¹¹ Çelik, Ali, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. IV sayı: 8, s. 228.

¹² Mecâzu'l-Kur'an'ı mevcut 5 yazma nüshasını esas alıp doktora tezi olarak tahkik etmiş, geniş bir inceleme kısmı ve çeşitli indekslerle birlikte yayımlamıştır. (I, Kahire, 1373/1954; II, Kahire, 1382/1962), Yerinde, Âdem, "Mecâzü'l-Kur'an", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 226, Sabri, Türkmen, Ebû Ubeyde Hayatı ve Eseri "Mecâzu'l-Kur'an"ın Dil Özellikleri, (Basılmamış Doktora Tezi) (dan: Tacettin Uzun) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.

¹³ Ahmet Emin Seyhan ise bu tezin, Fuad Sezgin'in doktora tezi olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Prof. Dr. Fuat Sezgin (ö. 2018/1439), İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi alanında araştırmalar yapan, dünyanın önde gelen bilim adamlarından biridir. Üniversitede Matematik okuyup mühendis olmak isteyen Sezgin, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışan Prof. Dr. Helmut Ritter'in bir seminerine katıldıktan sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve Bilim Tarihi alanında eğitim almaya karar vermiştir. Sezgin, "Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" başlıklı

3.1.Kitaplar

1. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*¹⁴

2. *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*¹⁵

3. *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*¹⁶

doktora tezini Helmut Ritter'in danışmanlığında 1956'da tamamlamış, 1960 yılında Almanya'ya gitmek zorunda kalmış, 1965 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde "Câbir b. Hayyân" konulu ikinci doktora tezini yazarak profesör unvanını almıştır. Sezgin, Arapça yazma eserler Literatürüne dair kapsamlı bir çalışma olan Arap-İslam Bilim Tarihi adlı eserinde "Kur'an İlimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Şiir, Tıp, Farmakoloji, Zooloji, Veterinerlik, Simya, Kimya, Botanik, Ziraat, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji ve ilgili alanlar, Dilbilgisi, Matematiksel Coğrafya, İslam'da Kartografya (Haritacılık), İslam Felsefesi Tarihi gibi konuları işlemiştir." Bkz. Seyhan, Ahmet Emin, Fuat Sezgin'in Buhârî'nin Sahih'ine Yönelik Tenkit ve Tespitleri (Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde), Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, (ed. İbrahim İbrahim Özçoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019, s. 143.

- ¹⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, XIII, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956; 2. Baskısı: Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000; 3. Baskısı, OTTO Yayınları, Ankara, 2015. Bu eser ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: "Fuad Sezgin'in Buhârî'nin Kaynakları adlı çalışması, gerek değindiği konular gerekse yazma eserler başta olmak üzere her türlü malzemeyi kullanması sebebiyle çığır açıcı bir kitaptır. Ele aldığı meselelerin her biri müstakil araştırmalara konu olacak bu kitapla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamış olması önemli bir eksiklik." Albayrak, Ali, Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, Usûl İslam Araştırmaları, Temmuz-Aralık 2016, sayı: 26, s. 98.
- ¹⁵ İslam Medeniyeti Tarihi'nin başlangıcından itibaren gelişmiş naklî ve aklî ilimlere ait Literatürü konu edinen *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* bir Türk âlimi olan Fuad Sezgin'in Frankfurt'ta yürüttüğü geniş kapsamlı araştırma ve yayın projesinin ürünüdür. Balıç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 35. Basılan XIII ciltlik eserin muhteviyâtı şöyle tavsif edilebilir: Cilt I, (Leiden, 1967) Kur'an Bilimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf. (430/1038 yılına kadar), Cilt II, Leiden, 1975: Edebiyat/Şiir cilt III, Leiden, 1970: Tıp, Eczacılık, Zooloji, Veterinerlik. Cilt IV, Leiden, 1971: Simya, Kimya, Botanik, Ziraat, Tarım. Cilt V, Leiden, 1974: Matematik, Cilt VI, Leiden, 1978: Astronomi, Cilt VII, Leiden, 1979: Astroloji, Meteoroloji ve ilgili disiplinler (430/1038 yılına kadar) Cilt VIII, Leiden, 1982: Luğat İlmi. Cilt IX, Leiden, 1984: Gramer. Cilt X, Frankfurt, 2000: İslam'da Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık. Cilt XI, Frankfurt, 2000, İslam'da Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık Cilt XII, Frankfurt, 2000: İslam'da Matematiksel, Coğrafya. İlk 2 cildin Arapça tercümesi Târihu't-Turâsî'l-Arabî adıyla yapılmıştır. 1977-1978 yıllarında Fehmi Ebû'l-Fazl ve Mahmûd Fehmî Hicâzî tarafından çevrilen bu ciltler, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâp adlı kuruluşun finansmanı ile Kahire'de yayımlanmıştır. Bkz. Balıç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 37. "Yaklaşık 300 bin yazma eseri yerinde inceleyerek oluşturduğu 18 ciltlik bu eserle, sıkça dile getirilen "Müslümanların bilime katkılarının olmadığı" şeklindeki tabuyu yerle bir eder, Klasik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, bu medeniyete ait yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymayı hedefleyen GAS, bir medeniyetin Düşünce Tarihi ya da yazılı birikiminin haritası niteliğindedir." Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler (ed. İbrahim İbrahim Özçoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019, s. 12. Arap Bilimler Tarihi, ilmî bir heyet tarafından tercüme edilmiş, Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmalar Vakfı tarafından 2015 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca eser üzerine bir tebliğ yazılmıştır. Bkz. Atabey Kılıç, Fuat Sezgin'in Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS) İsimli Eserinin İslam Araştırmalarındaki Yeri, Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler (ed. İbrahim İbrahim Özçoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019, s. 339-367.
- ¹⁶ Boyut Yayınları, İstanbul, 2009, Fuad Sezgin'in İslam Bilimler Tarihi'nde eşsiz bir yere sahip olan bir diğer çalışması ise Coğrafya, Avrupalı Seyyâhların Seyahât-nâmeleri, Matematik ve Astronomi,

4. *İslam Uygarlığında Mimari Geometri Fizik Kimya Tıp Saatler Optik Mineral-ler Savaş Tekniği Antik Objeler*¹⁷

5. *Wissenschaft und Technik im Islam (Science and Tecnology in Islam İslam'da Bilim ve Teknik)*¹⁸

6. *Kâtip Çelebi'nin Esas Kitâb-ı Cihannüması ve Coğrafya Tarihi'ndeki Yeri*¹⁹

7. *İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar*²⁰

8. *Tanınmayan Büyük Çağ*²¹

Tıp, Felsefe, Müzik, Nüvizmatik, Tarih Yazıcılığı ve Bilimler Tasnifi ve diğer konularda yazılmış orijinal eserlerin tıpkı basımlarını bu konuda araştırmalar yapmış olan batılı bilim adamlarının çalışmalarının yeniden basımlarını içeren seriler halinde 1300 cilt civarındaki yayınları, eser, batı odaklı bilim eleştirel bir çözümlemesini yaparken Bilimler Tarihi'ne yeni bir bakış açısı sunmaktadır. İslam Biliminin öncel kültür dünyalarından devraldığı bilimsel mirası korumak ve yaymakla birlikte eklediği özgün eserlerle ileri götürdüğü, bu şekilde eski ve modern çağ arasında ciddi bir köprü olduğu ancak İslam Biliminin duraklama sürecine girdiği dönemde devrettiği mirasın onu izleyen Batı Bilimine feyz oluşturduğu geniş bir şekilde incelenmektedir." 264 sayfadır; Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, Tanıtım Bülteni,

- 17 İslam Uygarlığının saklı kalmış bilimsel geçmişini ve hazinelerini gün yüzüne çıkarıyor. Eserde incelenen her bir keşif, araç-gereç, alet ve cihaza, oluşturulan modellerin fotoğrafları, çizimler ve belgeler de eşlik ediyor. Eser, batı odaklı bilimin eleştirel bir çözümlemesini yaparken, Bilimler Tarihi'ne yeni bir bakış açısı sunuyor. 444 sayfadır." Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, Tanıtım Bülteni.
- 18 Goethe Universitat, Frankfurt, 2004. Enstitü Müzesi'nin objelerinin tanıtımını ve İslam Kültür Çevresi'ndeki bilimsel geliştirmeyi göstermek için hazırladığı bir katalog çalışmasıdır. <http://www.ibttm.gov.tr/TR-84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, Erişim Tarihi: 11.03.2019.
- 19 Nadîde bir el yazmasının Osmanlıca tıpkıbasımı Kâtip Çelebi'nin 1648'de yazmaya başladığı ve 1654'te eklemeler yaptığı Kitâb-ı Cihannüma'yı 78 yıl sonra 1732'de İbrahim Müteferrika Matbaa-i Âmire'de bastı. Bu el yazması kitabın yüzlerce yıllık masalsi bir öyküsü var. Hattatlar ve nakkaşlarca kaç kopya çoğaltıldığı bilinmiyor. Bu el yazmalarından biri ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Kitaplığı 1624 numarada kayıtlıdır. Özel tasarım kapağı ve baskı tekniğiyle yayınlanan bu koleksiyon eseri de bu nadîde yazmanın tıpkı basımından oluşuyor. Astronomi ve Coğrafya bilgilerinin yanı sıra Sosyal Bilimlere de geniş yer ayrılan "Cihannüma"da kentlerin enlem ve boyları, birbirlerine olan uzaklıkları, dönemin dünya ülkelerinde sanayi, halkların din, dil ve nüfus bilgileri aktarılıyor. Özgün tasarımıyla tarihi, ileri görüşlülüğü, Osmanlı'yı ve yenilikçiliği anlamak adına her kütüphanede bulunması gereken bir çalışmadır. 216 sayfadır." Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2013, Tanıtım Bülteni.
- 20 "İlkokula girişimin ikinci veya üçüncü haftasında bize dünyanın yuvarlaklığını öğreten hanım hocamız, İslam bilginlerinin dünyanın bir öküzün boynuzunda taşındığına inandıklarını anlatıyordu. Ben zavallı çocuk, 30 yıl kadar sonra, Müslümanların ekvatorun uzunluğunu daha 9, yüzyılda birkaç metolla 40.000 km. kadar ölçebildiklerini öğreneceğimi nasıl bilebilirdim?" İslam'ın ilk ortaya çıktığı yıllarda Arap Müslümanlar ancak parmakla ya da kafada hesaplamayı biliyorlardı. Okuyup yazma bilenlerin sayısı çok azdı. İslam, ilk 30 veya 40 yıllarında o devrin meskûn yerlerinin büyük bir kısmını hükmü altına almış, bilim merkezlerini ele geçirmişti. Oradaki bilim temsilcilerine ister Müslüman olsunlar ister olmasınlar büyük tolerans göstermiş, değer vermiş, hocalıkların kabul etmişti. Bilime ve öğrenmeye karşı çok kısa bir zamanda çok canlı bir atmosfer ve bir susama ortaya çıkmıştı. Şüphesiz Müslümanlar diğer kültür dünyalarından, bahusus Yunanlılardan aldıkları bilimleri geliştirdiler, yeni bilimler ortaya koydular ve gelecek kuşakların kuracağı bazı bilimlerin yollarını döşediler. 176 sayfadır. Timaş Yayınları, İstanbul, 2015 Tanıtım Bülteni.
- 21 Uzun yıllar süren çalışmaları sonucu ortaya koyduğu bu eserle, İslam Dünyası'nın Bilim ve

9. *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*²²

10. *Piri Reis & The Pre-Columbian Discovery of the American Continent by Muslim Seafarers*²³

11. *Muhâdarât fî Târîhi'l-Ulûmi'l Arabiyye ve'l-İslamiyye*²⁴

12. *İslam'da Bilim ve Teknik*²⁵

13. *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*²⁶

2.2. Makaleleri

1. *Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmii*²⁷

2. *İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti*²⁸

3. *eş-Şi'ru'l-Arabîyyu'l-Kadîm beyne'l-Asâleti ve'l-İntihâl*²⁹

2.3. Bildiri

Teknoloji alanlarında insanlığın gelişmesine yaptığı katkıları incelemekte, Bilim Tarihi için yeni bir bakış açısına kapı aralamaktadır. Dünya Bilim Tarihi'nde İslam Biliminin oynadığı rolü çeşitli örneklerle ele alan bu eser, Batı merkezli bilim anlayışına bir alternatif niteliği taşımakla birlikte, İslam Dünyası için de bilim alanındaki büyük başarılarını hatırlatan bir kaynak oluşturmaktadır. Bilim ve Teknoloji'de Müslümanların insanlık kültür mirasına yaptıkları önemli katkıları gözler önüne sererken, Mimarlık, Savaş Tekniği, Tıp, Denizcilik, Kimya, Coğrafya, Geometri, Fizik ve Astronomi gibi alanlarda İslam Dünyası'ndaki gelişmelerin 10 asırlık tarihini titizlikle inceleniyor. Bilimler Histografyası'nda inatçı bir şekilde tutunan, İslam Kültür Çevresi'nin Bilimler Tarihindeki yaklaşık 800 yıllık dönemini görmezden gelen ve böylelikle de modern insanın Temel Bilim Tarihi bakış açısını daha okul kitaplarından başlayarak perçinleyen ele alış tarzı hâkimdir. Bu yargı sadece Batı Dünyası için değil, aynı zamanda en geniş anlamda, okul kitaplarının Amerikan ya da Avrupalı örneklerine göre şekillendirildiği, günümüz İslam Kültür Bölgesi için de geçerlidir. 606 sayfadır. Timaş Yayınları, İstanbul, 2010. Tanıtım Bülteni.

²² Piri Reis, Bahriye'nin giriş bölümünde Denizcilik Bilimi'ne kendisinin sağladığı katkılarına yer vermiştir. Deniz Bilimi ve Denizcilik hakkında kendi kitabının benzeri bir kitabın daha önce kimseler tarafından yazılmadığını belirtir. Sonrasında okuyucuya şu bilgileri verir: "Akdeniz'in kıyılarında ve adalarında, bayındır ve harabe yerleri, limanları, suları, denizde bulunan taşları, sığılıkları, önceleri merhum Kemâl Reis ile daha sonra da diğer gaziler ile görerek ve bilerek araştırdım ve hepsini kusursuz olarak açıkladım. Çünkü burada anlatılan ayrıntılar haritada gösterilemez. Zira harita son derece özettir. Bu sebepten, bu şeyi harita diye adlandırmışlardır. Onu bu işin üstatları, pergel ve mil hesabı ile ortaya koymuşlardır. O, bir deriye yazılır. Böylece, on mil hesap olunacak bir yer, haritada ancak üç nokta ile gösterilebilir. 68 sayfadır. Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2013. Tanıtım Bülteni.

²³ Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2013.

²⁴ Frankfurt 1984, "Arab-İslam İlmünde İsnâdın Ehemmiyeti", (trc. Hâbil Nazlıgöl), s. 131-145. sayfalarından Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, c. 10, s. 252-264.

²⁵ 2. Baskı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, Abdurrahman Ali tarafından 5 cilt halinde tercüme edilmiş, 2007 yılında Ankara'da neşredilmiştir.

²⁶ TÜBA Yayınları, Ankara, 2004.

²⁷ Türkiyât Mecmûası, c. XII, İstanbul, 1955.

²⁸ İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. II, cüz: 1, İstanbul, 1957.

²⁹ (çev. Hasan Taşdelen), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, c. 5, sayı: 5, s. 311-316.

*İslam Tarihi'nde Rivayetlerin Değeri*³⁰

3. Hayatı ve Eserleri Hakkında Yazılanlar

Fuad Sezgin'in hayatı ve eserleri hakkında yaşarken ve vefatından sonra bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan tespit edebildiklerimizi kaydedelim:

3.1. Kitap

1. İrfan Yılmaz, *Mukteşifü Kenzi'l-Mefkûd Fuad Sezgin*³¹

2. Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri*³²

3. Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*³³

3.2. Tezler

3.2.1. Yüksek Lisans

Tayfur Korkmaz, *20. Yy. İslam Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*³⁴

3.2.2. Doktora Tezi

Ali Karakaş, *20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları*³⁵

3.3. Makaleler

1. Seyfi Kenan, *İslam Dünyası'nın Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek*³⁶

2. İhsan Fazlıoğlu, *Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" Üzerine*³⁷

3. Özcan Hıdır, *Oksidentalizm Versus Oryantalizm Hadis Oksidentalizmi-Fuat Sezgin ve Mustafa el-A'zamî Örneği*³⁸

³⁰ Türk Tarih Kurumu V. Tarih Kongresi 1956, s. 243-252.

³¹ Yitik Hazinesinin Kâşifi Fuat Sezgin, (terc. Ahmed Kemâl) Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2009.

³² (söyleşi: Sefer Turan), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

³³ Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018.

³⁴ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

³⁵ (dan: Bekir Tatlı), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2015. Ali Karakaş'ın doktora tezinin serencâmı diyebileceğimiz şu bilgileri zikretmek faydalı olacaktır: "Tezinin oluşumu ile ilgili özellikle ömrünü İslam Medeniyet Tarihi'ni incelemeye adanmış ve çağımızın en büyük İslam Bilim Tarihçisi olarak kabul edilen Fuad Sezgin'in, bu alanda çok önemli bir yeri vardır. Ayrıca o, "Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" adlı doçentlik tezi ile Hadis Oksidentalizmi alanına büyük katkılarda bulunmuştur. Onun Hadis Klasikleri arasında önemli bir yere sahip olan bu kitabını yeniden yorumlamayı ve onun Hadis Oksidentalizmi'ne katkılarını ortaya koymayı düşündük. Bu gaye ile "20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları-Fuat Sezgin Örneği" başlıklı bir doktora tezini hazırladık. Doktora çalışması yaptığımız sırada onunla teşriki mesaimiz oldu. Müteaddit defalar telefonla konuştuk ve bir araya gelerek çeşitli sohbetlerde bulunduk." Karakaş, Ali, Fuat Sezgin ile İlgili Anılarım, Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 569.

³⁶ Değerler Eğitimi Dergisi, 2003, c. I, sayı: 79.

³⁷ Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2004, sayı: 2, s. 357.

³⁸ Hadis Tetkikleri Dergisi, 2007, c. V, sayı: 1, s. 25.

4. Ali Çelik, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*³⁹

5. Ali Albayrak, *Fuad Sezgin'in Buhârî'nin Kaynakları Kitabı Üzerine Değerlendirmeler*⁴⁰

6. Ali Dere, *Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları*⁴¹

7. Nurullah Agitoğlu, *Fuat Sezgin'in (ö. 2018) Bazı Hadis Meselelerine Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*⁴²

3.4. Sempozyum Bildirileri

2019 yılı "Fuad Sezgin Yılı" olarak ilan edilmiş olması dolayısıyla üniversiteler veya özel kuruluşlar tarafından Kongre, Sempozyum ve Paneller düzenlenmektedir. Bu etkinliklerden Fuad Sezgin ve eserleriyle ilgili ve yayınlanmış olan Sempozyum tam bildiri metinlerine yer vermek istiyoruz.

Uluslararası İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu

15-17 Şubat 2019, Diyarbakır

Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri

*Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler*⁴³

3.4.1. Bildiri Kitabında Yer Alan Bildiriler

1. Hüseyin Hansu, *Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı Yazılı Rivayet Teorisi*⁴⁴

2. Seyfettin Erşahin, *Fuat Sezgin'in İslam Tarihçiliğine Katkısı Rivâyetin Değeri Üzerinden Oryantalizme Cevabı*⁴⁵

3. İbrahim Kutluay, *Oryantalizmin Mukâbili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm Fuat Sezgin Oksidentalist Sayılır mı?*⁴⁶

4. Emrah İstek, Gülşen İstek, *Oryantalist ve Oksidentalist Yakıştırmalar Çerçevesinde Fuat Sezgin*⁴⁷

5. Ali Karakaş, *Fuat Sezgin'in İslam'da Bilim ve Teknik Adlı Kitabında Peygamber ve Hadis Algısı*⁴⁸

³⁹ Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. IV, sayı: 8, s. 228.

⁴⁰ Usûl: İslam Araştırmaları, 2016, sayı: 26, s. 53.

⁴¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018, c. 59, sayı:2, s. 228.

⁴² Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Aralık, 2018, yıl: 6, sayı: 85, s. 298-312.

⁴³ (ed. İbrahim İbrahim Özcoşar vd.ğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019.

⁴⁴ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 15-31.

⁴⁵ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 33-41.

⁴⁶ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 43-72.

⁴⁷ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 75-90.

⁴⁸ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 93-118.

6. Abdullah Çelik, *Hadis Usûlü İlminin Doğuşuna Dair Fuat Sezgin'in Görüşleri*⁴⁹
7. Ahmet Emin Seyhan, *Fuat Sezgin'in Buhârî'nin Sahih'ine Yönelik Tenkit ve Tespitleri (Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)*⁵⁰
8. Bayram Kanarya, *Hadis Arkeolojisi Fuat Sezgin Örneği Buhârî'nin Kaynakları'nın Kaynakları*⁵¹
9. Emine Demil, *Fuat Sezgin'in Hadise ve Hadis Kaynaklarına Yaklaşımı*⁵²
10. Mehmet Nurullah Aktaş, *Fuat Sezgin'in Kur'an ve Tefsir Alanındaki Çalışmaları*⁵³
11. Cüneyt Maral, *Fuat Sezgin'in Filolojik Tefsire Bakışı*⁵⁴
12. Nurten Kula, *Fuat Sezgin'in Tahkîk ve Neşrettiği Mecâzu'l-Kur'an'ın Mukaddimesinde Yer Alan Bazı Âyetlerin Filolojik Tahlilleri Üzerine Bir İnceleme*⁵⁵
13. Abdurrahim Kızıleşker, *Fuat Sezgin'in Tefsîr İlmine Katkıları*⁵⁶
14. Ahmet Kayacık, *Fuat Sezgin'in Mantık İlmine Katkıları*⁵⁷
15. Şahin Şimşek, *Fuat Sezgin'in Câhiliye Dönemi Arap Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Üzerine Görüşleri*⁵⁸
16. Hamit Salihoglu, *Fuat Sezgin'in Câhiliyye ile Sadru'l-İslam Dönemine Ait Şiirlerin Rivayeti ve Özgünlüğüyle İlgili Görüşü*⁵⁹
17. Atabey Kılıç, *Fuat Sezgin'in Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS) İsimli Eserinin İslam Araştırmalarındaki Yeri*⁶⁰
18. Nurettin Gemici, *Fuat Sezgin'in Almanya'daki İlim Hayatına İntisâbında Hellmut Ritter'in Rolü ve Önemi*⁶¹
19. Oktay Bozan, *Fuat Sezgin'e Göre İslam Dünyasının Yükselme ve Gerileme Nedenleri*⁶²

⁴⁹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 121-141.

⁵⁰ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 143-167.

⁵¹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 169-191.

⁵² Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 193-216.

⁵³ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 219-230.

⁵⁴ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 233-249.

⁵⁵ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 251-272.

⁵⁶ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 275-293.

⁵⁷ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 295-300.

⁵⁸ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 303-320.

⁵⁹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 323-337.

⁶⁰ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 339-367.

⁶¹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 369-380.

⁶² Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 383-392.

20.Hakan Can-Abdölbaki Kinsün, *Fuat Sezgin'in İslam Medeniyetinin Gerileme Sebeplerine Yönelik Yaklaşımları Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım*⁶³

21.el-Mostafa Mohamed Ahmed el-Kharrat, *İslam Sanatları ve Mimarisi ile İslam Bilim Bilim Mirası Arasındaki İlişkinin Araştırılması Sorunu ve Bu Bağlamda Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Çabaları*⁶⁴

22.Ahmet Abdölhadiođlu, *Arap-İslam Kültüründe Kendini Bilime Adama Fuat Sezgin Örneği*⁶⁵

23.Nesim Sönmez-Resul Geyik, *Ülkemizde Yabancı Dil Eğitim Metotları Prof. Dr. Fuat Sezgin Örneği*⁶⁶

24.Davut Okçu, *Öğrenci Başarısında Rol Model Öğretmenlerin Etkisi Fuat Sezgin Örneği*⁶⁷

25.Ali bin İbrahim en-Nemle, *Prof. Dr. Fuat Sezgin ile Çalışmak Bilimsel Bir Tecrübe*⁶⁸

26.Şerif Murad, *Fuat Sezgin'in Kelam İlminin Tarihine ve Kelâmcılara Dair Çalışmaları*⁶⁹

27.Taha Muhammed Abdölfettâh, *Fuat Sezgin'in Dil ve Belâgat Çalışmaları*⁷⁰

28.Zîrfân Kasım Ahmed el-Berverârî, *Kurân ve Gramer İşaretleri Arasında Yapmak*⁷¹

29.Şehle Burhan Abdullah-Ararat Ahmed Ali, *Fuat Sezgin'in Emeviler Döneminde Kültür Tarihi Yazımına Bakışı*⁷²

3.4.2.Bildiri Kitabında Yer Alan Fuat Sezgin ile Hatıralar

1.Ali Karakaş, *Fuat Sezgin ile İlgili Anılarım*⁷³

2.Böilent Alan, *İlme Adanmış Bir Hayat Fuat Sezgin "Hatıralarım"*⁷⁴

⁶³ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 395-410.

⁶⁴ The Problem of Researching The Relationship between The Islamic Scientific Heritage and The Islamic Arts and Architecture and The Efforts of Fouad Sezgin in This Regard, Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, 413-444.

⁶⁵ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 445-455.

⁶⁶ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 457-471.

⁶⁷ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 473-482.

⁶⁸ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 485-495.

⁶⁹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 499-510.

⁷⁰ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 513-527.

⁷¹ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 529-542.

⁷² Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s.545-563.

⁷³ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 567-589.

⁷⁴ Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler, s. 591-598.

3. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Üzerine Bazı Mülâhazalar*

Tebliğimizde *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*⁷⁵ adlı eserin ilk baskısı esas alınacaktır. 2. baskısı 2015 yılında Ankara'da yapılan eserin, Türkçe dışındaki bazı dillere de tercümesi yapılmıştır. Fuad Sezgin'in, yazmış olduğu doçentlik tezinin temel felsefesi şöyle özetlenebilir: "el-Buhârî'nin, sözlü kaynaklara değil, yazılı kaynaklara dayandığıdır."

Fuad Sezgin'in doçentlik tezinde Hadis İlmi'nin önemli konularından bazı- larını ele almış ve değerlendirmiştir. Tebliğimizde Hadis İlmi'nin konularından bazı- larını ele almaya çalışacağız:

3.1. *el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inde Filolojik Mâhiyette Bazı Hatalar Olduğu Değerlendirmesi*

Fuad Sezgin, el-Buhârî'nin Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825) izahlarını biraz de- ğiştirerek alması yüzünden meydana gelen bazı filolojik mahiyette yanlışlıklar yaptığını bunların bir kısmının önemli olduğunu vurgulamış ve hemen hemen hiç birisinin gözünden kaçmadığını ve bazen şiddetli tenkitler yaptıklarını ifade etmiş ve bazı örnekler sunmuştur.⁷⁶

"Bütün bunlardan başka, *Sahîh*'de, el-Buhârî'yi, kendisine sonradan izâfe edilen şartlardan uzaklaştıracak kadar kuvvetli deliller bulmak kâbildir." İfade- siyle filologların kitaplarından alıp uzun uzadıya düşünerek filolojik izahlar çı- karmağa çalıştığı keyfiyeti hemen hemen her sûrenin tefsirinde bazen de kitabın diğer fasıllarında müşahâde edilebileceğine işaret etmiştir.⁷⁷ Ancak şurası göz- den kaçırılmamalıdır: el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ini te'lif ve tasnif döneminde yararlandığı eserlerin bir listesini verme gibi bir gelenek olmadığı için dönemin- deki hocalarının ve diğer müelliflerin hadis cüzlerinden ve eserlerinden istifade etmesi tabii bir durumdur. Günümüzde ise bir yazarın, herhangi bir müellifin eserinden naklettiği bir fikri veya birkaç hususu müellifine isnad etmeksizin ve kaynak göstermeksizin akademik bir yayında kullanması intihâl olarak kabul edilmektedir.

3.2. *Sahîh'in Telif Zamanının Tespit Edilememesi Değerlendirmesi*

Fuat Sezgin, el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ini ne zaman te'lif ettiğini tes- pit edemediği ile ilgili tespiti şöyledir: "Buhârî'nin *Sahîh*'ini hangi tarihte telif

⁷⁵ İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul, 1956, 2. Baskısı, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.

⁷⁶ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 149-152.

⁷⁷ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 149-152.

ettiğini bilmiyoruz. Umumiyetle *et-Târihu'l-Kebîr*'ini⁷⁸ ve muhtelif mevzulara dair küçük hacimli kitaplarını te'lifinden sonra *Sahîh*'iyle meşgul olduğunu tahmin ve bunu 16 senede, kaynaklarını birlikte taşımak suretiyle muhtelif ülkelerdeki seyahâtları esnasında meydana getirdiğini biliyoruz. Te'lifinin tarihi hakkında biraz şüphe ile göz önüne alınması gereken bir habere mâlik bulunuyoruz. Şöyle ki, el-Buhârî, kitabını teliften sonra, şeyhlerinden Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medinî (ö. 235/850) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) arz ettiği ve onların da 4 hadis müstesna hepsini sahih buldukları rivayet olunur. Adı geçen şeyhlerin ölüm tarihleri göz önünde bulundurulursa *Sahîh*'in te'lifinin en aşağı 233/848 senesinden evvel olması gerekiyor. Bu tarih ve el-Buhârî'nin -kendisinden rivâyet edildiğine göre- bütün kitaplarını, 3 defa yeni baştan ele aldığı kabul edilecek olursa, vefatına kadar geçen yirmi sene gibi bir zaman zarfında *Sahîh*'inde bazı değişiklikler yaptığı tabii olarak hatırlanır ve hiç şüphesiz ki, bize kadar gelen ve gelmeyen rivâyetlerin bu geçen zamanın hangi yıllarına rastladığının tayini meselesi ehemmiyet kesp eder.⁷⁹

3.3. *Sahîh*'in Nüshalarında Bir Birlik Olup Olmadığı Tespitinin Değerlendirilmesi

Fuad Sezgin, el-Buhârî'nin *Sahîh*'inin nüshalarındaki 1-2 asır geçmeden meydana gelen farklılarla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: "Müellifinden 90.000 kişinin dinlediği rivayet edilir. Kitabın nâil olduğu rağbetin mübâlağalı bir ifadesi olan bu rakamla tabiatıyla, hepsi metni sahih bir şekilde rivâyete muktedir olan râvîler kastedilmemektedir. Nitekim müellifi takip eden asır, bunların arasından, râvî olarak kabul edilen 1000 kişiden ancak 5'inin ismini muhafaza edebilmiştir.⁸⁰ el-Buhârî'nin vefatından bir asırdan pek fazla olmayan bir zaman sonra kitabını şerhe teşebbüs eden el-Hattâbî (ö. 388/998) metnin ancak iki rivayetinden faydalanma imkânını bulabilmişti. Keza, Mağribin hadis muhiti ancak kitabın iki rivayetini görebilirdi. el-Firebrî (ö. 320/932), en-Nesevî (ö. 294/907), en-Nesevî

⁷⁸ *et-Târihu'l-Kebîr*, I-VIII, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1360/1941.

⁷⁹ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 169.

⁸⁰ "Buhârî, kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söyler (*ez-Zehebî*, *A'lâmu'n-Nubelâ'*, c. XII, s. 395). Tek nüshası İrlanda'da bulunan (Chester Beatty, nr. 5165/1, 11 varak) İbn Mende'ye (ö. 395/1005) ait *Tesmiyetu'l-Meşâiyih* ellezîne Yervî anhum el-İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî adlı eserde, el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te rivayette bulunduğu hocalarından 309 muhaddisin adı, yaşadıkları şehirler ve ölüm tarihleri verilmektedir. (A. J. Arberry bu risâleyi tanıttıktan sonra söz konusu muhaddislere ait listeyi İngilizce olarak yayımlamıştır. Ancak el-Câmiu's-Sahîh'teki rivayetlerin el-Buhârî'nin derlediği yüz binlerce hadisin pek az bir bölümünü teşkil ettiğini de gözden uzak tutmamalıdır. Meshûr talebesi Firebrî, el-Câmiu's-Sahîh'i el-Buhârî'den 90,000 talebenin dinlediğini söylemektedir. En tanınmış diğer talebeleri ise İmam Müslim, et-Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a er-Râzî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Sâlih Cezere, İbn Huzeyme gibi muhaddislerdir." Bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî Muhammed b. İsmail", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1992. c. VI, s. 375.

(ö. 290/903), el-Pezdevî (ö. 329/941) ve el-Mehâmîlî (ö. 330/942)⁸¹ diye marûf olan bu râvîlerden ilk ikisi şu veya bu muhitte münferid bir şekilde bulunan diğer rivâyetleri oldukça erken bir devirde unutturmuşlardı. Bunların da birincisi hassaten el-Buhârî metninin müteâkib nesillere intikâlinin yegâne rivâyeti olmak imtiyâzını kazanmıştı. İlk asırlarda, zaman zaman hadis musannefâtını müteâkiben mütemmim eserler ortaya koyan otoriteler tarafından, diğer rivâyetleri tercih edildiği halde, el-Firebrî rivâyeti -öğrenebildiğimize göre- altıncı asırdan itibaren, el-Buhârî'nin kitabıyla alakalı hemen hemen bütün etütlerin istinâd ettiği yegâne metin olarak kalmıştır.⁸²

Fuad Sezgin, el-Firebrî nüshasının da günümüze kadar nasıl geldiğini kronolojik olarak kıyaslama bilgisinden mahrum olduğumuzu da şöyle beyan etmiştir: “Maalesef, bize kadar gelmeyip karakterini dolayısıyla öğrendiğimiz rivayetlerle, elimizde bol bol bulunan el-Firebrî rivayetinin aynı zamanda kronolojik cephe-den mukâyesesini yapma imkânını verecek böyle bir bilgiden mahrum bulunuyoruz.”⁸³

el-Buhârî'nin *el-Sahîh*'inin rivâyetleri üzerinde oluşan filolojik çalışmaların da el-Firebrî rivayetinin muhtelif kolları üzerinde yapıldığını Fuad Sezgin'in yaptığı araştırmada İstanbul kütüphanelerinde muhafaza edilen *el-Sahîh*'inin 500

⁸¹ el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin nüshaları hakkında Bkz. Abdulvahap Özsoy, Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mâhiyeti Üzerine, Fenomen Yayıncılık, Kayseri, 2016.

⁸² Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 168. Arafat Aydın ve Ali Albayrak, el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin diğer bir nüshası olan Ebû'l-Fedâil Radiyyuddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sağânî (ö. 650/1282) nüshası ile ilgili olarak şu tespitleri yapmışlardır: “Uzun soluklu bir projenin önemli bir ayağı olan bu çalışma, Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye kütüphaneleri başta olmak üzere İstanbul ve Anadolu'daki diğer yazma eser kütüphanelerini de içine alan geniş kapsamlı bir taramaya dayanmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı 1500'ü aşkın Sahîh-i Buhârî nüshasını kapsayan bu taramalarımız esnasında, el-Câmius-Sahîh'in en önemli nüshalarından biri olarak kabul edilen Radiyyüddîn es-Sağânî'nin Sahîh-i Buhârî nüshasının yirmiden fazla kopyası (fer') tespit edilmiştir. Hakkında daha önce müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması ve mevcudiyeti konusunda belirsizliğin söz konusu olmasından dolayı bu mühim nüsha, bu çalışmaya konu teşkil etmiştir. el-Buhârî'nin diğer önemli nüshalarından biri olarak kabul edilen Yûnîni (ö. 701/1302) nüshası ve bu nüshanın Bulak'ta yapılan baskısı hakkındaki tetkik ve değerlendirmelerimiz ise bahsi geçen projenin bir başka kolu olarak “Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular Bulak Baskısı Yûnîni Yazmaları ve Abdullâh b. Sâlim el-Basrî Nüshası” adıyla makale olarak yayımlanmıştır. (Arafat, Aydın ve Albayrak, Ali, “Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular: Bulak Baskısı, Yûnîni Yazmaları ve Abdullâh b. Sâlim el-Basrî Nüshası” İslam Araştırmaları Dergisi, 2016 sayı: 35, s. 1-39). Aydın, Arafat, ve Albayrak, Ali, Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular II es-Sağânî Nüshası ve Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmaları, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2016, c. XIV, sayı: 1 s. 8-9. Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı, sayısı 1500'ü aşan Sahîh-i Buhârî nüshasını incelemeye tabi tuttuğumuz geniş kapsamlı taramalarımız neticesinde es-Sağânî'nin Sahîh-i Buhârî nüshasının 20'den fazla yazması tespit edilmiştir. Belli başlı özellikleriyle dikkat çekenlerinin tanıtılacağı bu başlıkta öncelikle ifade edilmelidir ki bu nüshalar içerisinde es-Sağânî'nin kendi nüshası (asıl) bulunmamaktadır. Tamamı kopya (fer') nüshalar olan bu yazmaların bir kısmı iki veya 4 cilt hâlinde çoklu ciltlerden oluşmakta, önemli bir kısmı ise tek bir ciltte toplanmış Buhârî nüshalarıdır. Aydın, Arafat, Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular II es-Sağânî Nüshası ve Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmaları, c. XIV, sayı: 1, s. 33.

⁸³ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 169.

nüshası içinde Neseî (ö. 294/907) rivayetine rastlayamamasını⁸⁴ göz önünde bulundurduğumuzda onun bu konudaki tezinin doğruluğunu kabul etmemiz kaçınılmaz olmaktadır.

3.4. *el-Câmiu's-Sahîh*'in Asıl Metninin Son Şeklini Nasıl Aldığı ile İlgili Mülâhazaları

Fuad Sezgin, *Buhârî* metninin, râvilerine, son şeklini almış bir nüsha halinde mi yoksa karma karışık bir müsveddesiyle mi intikâl ettiği? Meselesi dahi bir münakaşa konusu olduğuna işaret ederek bu hususta bazı deliller ileri sürmüştür: “el-Firebrî kolunun ikinci dereceden râvisi Ebû Zerr al-Herevî (ö. 434/1043)⁸⁵ el-Firebrî ile kendi arasındaki râviden ibaret bulunan şeyhi Ebû İshâk el-Mustemlî'nin (ö. 374/984): “Buhârî'nin kitabını Muhammad b. Yûsuf el-Firebrî'nin yanında bulunan aslından istinsâh ettim, nihâî şeklini almamış, bazı yerlerinin boş bırakılmış olduğunu, bazı bâblarda bir şey bulunmadığını, bazı hadislerin, kendilerine has bâblarına nakledilmiş olduğunu gördüm, bunların bazılarını bazılarına ilâve ettim.” dediğini rivayet eder. Bu sözü nakleden Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081): “Sözün doğruluğunu şu da gösteriyor ki, Ebû İshâk, Ebû Muhammed, Ebû-Heysen ve Ebû Zeyd, nüshalarını aynı asıldan istinsâh ettikleri halde rivayetlerinde takdîm, te'hir vardır. Bu da onların her birinin her hangi bir yerdeki bir hâmişi veya -kitaba yerleştirilmek üzere- eklenmiş bir kâğıdın muhtevasını kendi takdirlerine göre kitabın yerine yerleştirmiş olmalarından ileri geliyor.” Demektedir. *Sahîh*'in el-Firebrî yanında bulunan ilk aslının pek karışık olduğu hususunda- kitabı bizzat ilk râvisinden istinsâh eden Mustemlî'den rivayet olduğuna göre- her hangi bir şüpheye düşmemek icap ediyor. Şârihlerden İbn Hacer (ö. 852/1448) metindeki karışık bâbların izahında sık sık bu habere iltica ettiği halde, (Muhammed b. Ahmed) el-Kastallânî (ö. 686/1287) kitabın, müellifin huzurunda okunduğunu ve her halde ancak müretteb ve muntazam bir şekilde

⁸⁴ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 169.

⁸⁵ *Sahîh-i Buhârî*'yi Buhârî'nin talebesi ve en önemli râvisi Firebrî'nin üç tanınmış öğrencisinden okumuş olması ve onlara ait 3 nüshadan bir nevi tenkitli nüsha meydana getirerek onu Mekke'de hac mevsiminde yıllarca okutması kendisine ve nüshasına büyük şöhret kazandırdı. Bu hizmeti sebebiyle *Sahîh-i Buhârî*'nin üçüncü nesil râvileri içinde en önemlisi sayıldı, *Sahîh-i Buhârî*'nin güvenilir tenkitli bir metnini elde etmek isteyen Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302), kendisine kadar gelen pek çok nüshayı göz önüne alarak bunları dört gruba ayırdı. “He” rumuzuyla zikrettiği Ebû Zer nüshasını bu dörtlü gruptan biri kabul etti, İbn Hacer el-Askalânî, daha eski nüshalara sahip olduğu halde Ebû Zer nüshasını Fethu'l-Bârî adlı şerhine esas aldı. Pek çok hadis talebesi bu önemli hadis kitabını Ebû Zer'den dinlemek için Mekke'ye gelirdi. Ölümünden sonra *Sahîh-i Buhârî* nüshasını Mekke'de okutan oğlu Ebû Mektûm İsâ b. Ebî Zer, eseri kendisinden iki defa okuyup Endülüslülere rivayet eden Ebû Abdillâh İbn Manzûr, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, İbn Dilhâs, Şeyhülkurrâ İbn Şüreih ve Ebû Sâlih el-Müezzin ona talebelik ettiler. İbn Abdilber en-Nemerî ile el-Hatîb el-Bağdâdî de kendisinden icâzet yoluyla rivayette bulundular.” Bkz. Kandemir, M. Yaşar “Ebû Zer el-Herevî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c. X, s. 270.

bulduğunu, intizamsızlığın ilk müsveddeye değil daha sonraki rivayetlere râci' olduğunu söyleyerek itiraz etmektedir."⁸⁶

Fuad Sezgin, el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inin asıl metnini oluşturan nüshasının kendi el yazısıyla ortaya çıkan nüsha mı yoksa onun kâtibinin istinsâh edip el-Buhârî'nin tashîh ettiği nüshası mı? Olduğu konusunda şu tespitleri yapmıştır: "Burada karşımıza yeni meseleler çıkmaktadır. el-Buhârî'nin kitabının aslından maksat nedir? Bizzat el-Buhârî'nin el yazısıyla olan nüsha mıdır? Yoksa Buhârî'nin kâtibi tarafından istinsâh olunup el-Buhârî tarafından zamanla tashîh edilmiş bulunan nüsha mıdır veya müstensih tarafından istinsah edilmiş olup, el-Firebrî tarafından el-Buhârî'nin huzurunda okunan ve icâzeti alınan ve ikinci defa yani Buhâra'da 252 senesinde bir daha okunuşunda ilk okunuştan sonra geçen dört sene zarfında bizzat Buhârî tarafından metinde meydana getirilen değişikliklerin neticesinin nakledildiği el-Firebrî'nin nüshası mıdır? Muâsir âlimlerden biri el-Buhârî'nin kitabının "aslı" tabirinden, el-Buhârî'nin el yazısıyla olan nüshasının, râvilerin yanında bulunduğunu anlayıp elimizdeki metnin veya beşinci asırda mevcut bir nüshasına dayanan metnin böyle bir menşeden geldiğini ve binnetice *Sahîh*'in bize sâlimen noksansız bir şekilde ulaştığını ifade eder. Yukarıda adı geçen el-Firebrî nüshasından gelen ve dolayısıyla bu nüshanın hususiyetlerini muhafaza eden eski nüshaların muhassalası mahiyetinde bulunan Yûnînî edisyonu, müteâkib, nesillere el-Buhârî'nin müellifin elinden çıkan müsveddesi vasıtasıyla değil, kâtibinin nüshası olduğunu gösteren delilleri muhafaza etmektedir. Bir kaç yerde kitabın râvisi el-Firebrî, el-Buhârî'nin kâtibi (varrâkı) Ebû Ca'fer Muhammad b. Ebi Hâtim vâsıtasıyla el-Buhârî'den bazı şeyler nakletmektedir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, el-Firebrî, Buhârî'ye, varrâkı Ebû Ca'fer tarafından istinsâh edilen bir nüshayı okumuş ve rivayet hakkını almıştır. Bu ihtimale göre de mevzu bâhis nüshadaki birçok hâşiye ve ilâveler de, ikinci sefer el-Firebrî tarafından el-Buhârî'ye 252/866 senesinde okunurken veya el-Buhârî'den dinlenirken meydana gelen değişikliklerdir. Esasen el-Buhârî'nin, imlâ meclisleri teşkil edip kitaplarını yazdırdığını hassaten bu kâtibinin hiç bir zaman yanından ayrılmayıp onun imlâ işiyle meşgul olduğunu biliyoruz."⁸⁷

3.5. *el-Câmiu's-Sahîh*'in Semâ' Kaydı ile İlgili Mülâhazaları

Fuad Sezgin, el-Buhârî'nin *el-Sahîh*'inin rivâyetleri konusunda gösterilen itibarın *Sahîh*'i dinleyen meşhur râvîlerinin ne zaman dilediğinin tespitinde detaylı bir bilgiye ulaşamadığını konusunda şu değerlendirmelerini kaydedelim: "Meşhur râvîlerinin el-Buhârî'den ne zaman dinlemiş olduklarının tayini meselesi gerekli alâkayı bulamamıştır. el-Buhârî'nin muhtelif memleketlerde geçen -bir dereceye kadar ma'lum-yıllarıyla meşhur râvîlerin buldukları yerlerin bir

⁸⁶ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 169.

⁸⁷ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 169.

arada mülâhazasından çıkarılabilecek neticelerden de mahrumuz. Zira kaynaklar bu râvilerin hayatları hakkında fazla bir bilgi vermemektedir. Bu hususta sadece bildiğimiz şey, el-Firebrî'nin bir defa Firebr'de 248/862 senesinde bir defa da Buhârâ'da 252/866 senesinde Buhârî'den *Şahih*'i dinlemiş olmasıdır. Bu, dört senelik fasıla ile vuku bulan iki semâ' arasında el-Buhârî'nin kitabının metninde ne gibi değişiklikler yapıp yapmadığı- şayet yapmışsa bunların nelerden ibaret olduğu ve el-Firebrî tarafından nasıl tespit edildiği, şayet ikinci "semâ" da bazı değişiklikler varsa bunları ilk semânın esasını teşkil eden metinler üzerinde tesbit mi ettiği yoksa ikinci sema' için ayrı bir nüsha mı kullandığı? hususunda -müracaat edebildiğimiz- kaynaklar bir şey muhâfaza etmemektedir. el-Buhârî'nin rivayetleri etrafında toplanan birçok malûmata rağmen, metinde mevcut birçok müşkillerin halli bu istifhamların cevaplandırılmasına bağlıdır. Kitap şerhlerinden dolayısıyla topladığı malzeme ise tatminkâr bir halle ulaştırmaktan çok uzaktır ve burada söylenecek söz bir tahminin hududunu aşamayacaktır. Diğer râvilerin semâ' tarihleri hakkında, el-Firebrî'den evvel mi yoksa daha sonra mı el-Buhârî'den dinledikleri? hususunda aydınlatıcı her hangi bir bilgiye sahip bulunmamaktayız."⁸⁸

3.6. Muallak Hadislerinin Rivayet Hakkını Elde Edemediği Hadislerden Müteşekkil Olduğu İddiası

Fuad Sezgin, *el-Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinde rivayet ettiği muallak⁸⁹ hadislerle ilgili görüşünün onun eserindeki bütün hadisleriyle ilgili değerlendirmesinin isâbetli olmadığı ve abartılı olduğuyla ilgili olarak Ali Albayrak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Sezgin'in: "el-Buhârî'nin hadisleri bâblara göre tasnif ederken önceki kaynaklara tâbi olduğu" şeklindeki değerlendirmesinin abartılı bir genelleme olduğunu açıklarken daha somut mukâyeselere yer verilmiş ve bu konunun özü olan 'bâb tasnifinin gelişimi' meselesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. "*Sahih*"teki muallak rivayetlerin, rivâyet hakkı elde edilememiş kitaplardan doğrudan nakledilenler anlamına geldiği" iddiasını ele alırken de bunun sadece küçük bir miktar için geçerli olabileceği ifade edilip *Sahih*'teki bütün muallak rivayetleri aynı düzeyde değerlendirmenin yanlış olduğu üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur."⁹⁰

⁸⁸ Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 170.

⁸⁹ Muallak hadis şöyle tanımlanmıştır: "Senedin baş tarafından (müellif tarafından) bir veya sırasıyla daha fazla râvî atlanarak, zikredilmeyerek üst taraftaki râvîden rivâyet edilmiş olan hadis, müellifin yalnız şeyhinin ismini zikretmeyip atlaması halinde müdellesten tefrik için bunun gizli değil vâzih olması gerekir... Örnek olarak el-Buhârî'nin şu rivâyeti zikredilebilir. Behz> Babasından> Dedesinden> Nebî'nin (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah kendisinden utanılmaya insanlardan daha layıktır. (el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992. Gusl, 20.) Aydınli, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 102.)

⁹⁰ Albayrak, Ali, Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, s. 99,

Fuad Sezgin, Tahammulu'l-İlm açısından el-Buhârî'nin hangi yöntemi seçtiğinin daha sonraki asırlarda net olan bilgiler elde etmelerinin zor olduğunu buna rağmen birçok muhaddisin kitabında ehemmiyetli bilgiler bulunduğunu ifade etmiş, *el-Câmiu's-Sahîh*'inde musned rivayet etmesi gerekirken muallak hadisler naklettiğini de şöyle zikretmiştir: "el-Buhârî'nin "Kitâbu'l-İlm" adını vermiş olduğu kısımda muhtelif bâblar hâlinde Tahammulu'l-İlm'in muhtelif şekillerini tespiti çalışmıştır. Fakat kitabının mezkûr kısmında mevzu bâhis meselede daha evvelki birçok muhaddislerin mezhebi hakkında ehemmiyetli denecek derecede bir bilgi bulunmasına rağmen kendi kitabında, neyi tercih ettiğini? Vâzih olarak öğrenmek kâbil değildir. Daha sonraki asırlarda onun Tahammulu'l-İlm'deki mezhebinden bahsetmek isteyenler, *Sahîh*'inde vermiş olduğu materyalden vâzih neticeler çıkaracak kadar faydalanamamışlardır. "Umumiyetle musned hadisler îrâd etmesi lazım gelen kitabında bol bol muallak haberler ileri süren el-Buhârî'nin, Kitâbu'l-İlm" diye ayırmış olduğu faslında, geniş çapta hocası Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) *Kitâbu'n-Nevâdir*'inden faydalandığı anlaşılmaktadır."⁹¹

Talat Koçyiğit, el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki ta'likleriyle ilgili olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) şu yorumuna yer vermiştir: "Ta'liklerin hükmüne gelince, el-Buhârî'nin, isnâdında hazfettiği râviler arasında sikât-tan olanlar yanında zabt ve nakil yönünden, ortaya koyduğu şartların derecesine ulaşmayan fakat yine de sikâttan olan kimseler bulunabilir. İsimleri hazf olunan râviler eğer sikâttan iseler, bu takdirde talik, o hadisin veya manasının, kitabın bir başka yerinde tam ve muttasıl isnâdla nakledildiğine delâlet eder. İkinci defa zikredilmek gerektiği zaman isnadında ihtisâr yapılmıştır. Ta'likin diğer sebepleri arasında, hadis bir şeyhten semâ' yolu ile alınmış olsa bile şeyhin tedlisle tanınması veya hadisin mevkûf olması da zikredilebilir."⁹²

3.7. Garîbu'l-Hadîs'te Kaynağı Abdullah b. Abbâs ve Mucâhid'in Tefsirleri Olduğu İddiası

el-Buhârî'nin, garip kelimelerin izahında Abdullah b. Abbâs'dan (ö. 68/687) sonra geniş çapta faydalanmış olduğu Mucâhid'in (ö. 103/721) *Tefsîri*'nin sıhhati hemen hemen bütün alâkalılarca kabul edilmiş, İmâm el-Buhârî ve diğer birçok muhaddislerin ondan faydalandıkları sık sık ifade olunmuştur.⁹³ Demesine rağmen bu hususu vuzûha kavuşturucu herhangi bir örnek vermemiş olması da iddiasının temellendirilmesinin yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Fuad Sezgin: el-Buhârî'nin kullandığı, ik'a kelimesinin izahı için kullandığı ifade, daha ziyâde, Ebû Ubeyde (ö. 210/825) tarafından Ashâbu'l-Hadîs'e tercih

⁹¹ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 23-24.

⁹² Koçyiğit, Talat, Hadîs Usûlü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 121.

⁹³ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 123.

edilen filolog Ubeyd'in tefsîrine tetâbuk etmektedir. Ğarib al-Hadîs bakımından el-Buhârî'ye geniş mikyâsta Ebû Ubeyd b. Sellâm (ö. 224/838) ve bir dereceye kadar an-Nadr b. Şumayl (ö. 203/818) müessir olmuş olduğunu" ifade etmiş olmasına rağmen görüşünü bizzat el-Buhârî'nin eserinden örnekendirme yoluna gitmemiş, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Ta'liku't-Ta'lik'i ve Fet-hu'l-Bârî'si*⁹⁴ üzerinden delillendirme yolunu seçmiştir.⁹⁵

3.8.el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde Râvîlerin Hadislerini Kabûl Şartları

Fuad Sezgin, el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinin muhtevasına uymayan bazı şartları el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) ilave ettiğini şöyle ifade etmiştir: "Muhteva ve mâhiyetiyle uzlaş-tırılmayacak olan bir takım şartlar-yani kitabın telifinde musannıfı tarafından ittihaz olunmuş ve daima sâdık kalınmış prensipler- izafe edilir. el-Buhârî'nin kitabıyla birlikte diğer meşhur hadis musannefâtının da mefrûz şartları mevzu bâhsedilir. Bilindiğine göre, bu şartları ilk defa mevzû-bahis edip "*Şurât el-E-imme f'l-Kiraae ve's-Semâ ve'l-İcâze*" adıyla müstakil bir eser meydana getiren kimse Ebû Abdillâh b. Mende (ö. 395/1005) olmuştur. Daha sonra, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113) meşhur altı hadis musannıflarını kasederek *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*⁹⁶ Ebû Bekr el-Hâzîmî (ö. 584/1188) de İbn Mâce'yi (ö. 273/886) bir tarafa bırakıp «*Şurûtu el-Eimmeti'l-Hamse*»⁹⁷ adlı birer risâle meydana getirmişlerdir. İlki hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bu risâlelerden, bize kadar gelmiş olan son ikisi, müelliflerinin, mevzu bâhis ettikleri hadis mecmualarını en dakîk şartların çerçevesinde mülâhazaya değil, onlara gelişi güzel bir şekilde izafe edilmiş olan bu adları münakaşa ve izafe edilmiş buldukları kitapların muhtevasına uygun olmadığını ispata çalıştıklarını göstermektedir. Bu her iki risâlenin muhtevasından anlaşıldığı veçhiyle, el-Buhârî ve Muslim'e, kitaplarının muhtevasına uygun olmayan şartları ilk defa izafe eden kimse el-Hâkim en-Nisâbûrî olmuştur. Ona göre, gerek el-Buhârî ve gerekse Muslim, kitaplarında, ancak kendilerine asgarî iki şer ikişer veya daha fazla, Peygamber'e kadar râvîler zinciriyle giden hadisleri almışlardır. Yani, bir hadisi kitaplarına sokmak için onun en aşağı iki senedinin bulunmasını şart koşmuşlardır."⁹⁸

⁹⁴ Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (nşr. Dâru'l-Ma'rife), I-XIII, Beyrut, 1379.

⁹⁵ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 125.

⁹⁶ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, Mektebetu'l-Kudsî, Kâhire, 1357 (terc. İbrahim Canan, "Kütüb-i Sitte İmâmlarının Hadîs Kabûlündeki Şartları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Prof. Dr. M. Tayyîb Okıç Armağanı, s. 299-315).

⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse, (tah: Muhammed Zâhid el-Kevserî), Matbaatu't-Terakkî, Şâm, 1346.

⁹⁸ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 193-194.

Muhammed b. Tâhir Makdisî de (ö. 507/1113): Fuad Sezgin'in el-Buhârî'nin hadislerini hangi şartlara uygun olup olmadığına bakarak seçtiğiyle ilgili beyanı Fuat Sezgin'in bu husustaki tezini doğrular mahiyettedir: "Eğer şöyle denecek olsa: "Bu altı imâmdan yani, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, en-Nesâî ve İbn Mâce'den her biri diğerinin yazdığına tıpatıp uygun olmayıp, bazı fazlalıklar ve noksanlıklar ihtivâ etmektedir. Acaba bunların hepsi sıhhat noktasından aynı değerde midir, yoksa aralarında fark var mıdır? Diye sormuş ve bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Bağdât'ta bazı hadîşçiler bana, bu imâmlardan her birinin kendi kitâbını te'lîfte aradığı şartları sordu. Onlara verdiğim cevâbı noksanzı olarak zikrediyorum. Dedim ki: "Bilmiş ol ki, el-Buhârî ve Muslim ve onlardan sonra zikrettiğimiz diğer imâmların hiç birinden: "Ben kitâbımda tahrîc edeceğim hadîsler için şu şartları arıyorum." diye bir söz nakledilmemiştir. Onların şartları, kitâplarının incelenmesiyle bilinir. İyi bir tetkîkten sonradır ki bunlardan her birinin hadîs kabûlünde ta'kip ettiği şartlar ortaya konabilir..."⁹⁹

3.9. Tedvîn ve Tasnîf Hakkında Ignaz Goldziher'in Düşüncelerinin Tahlîli

Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'in tedvîn ve tasnîf dönemleriyle ilgili ilmî temellerden yoksun olarak tedvîn dönemiyle tasnîf dönemini aynı dönemlermiş gibi mütalaalarının yersizliğine dair tedvîn için evvelu men devvene'l-hadis (hadisi ilk tedvîn eden) ve tasnif için ise evvelu men sannefe'l-hadis (hadisi ilk tasnîf eden) terimlerini kullanarak bu iki dönemin ayrı dönemler olduğunu, Ignaz Goldziher ve aynı görüşü savunanların ilmî dayanaktan yoksun olduklarına dair değerlendirmesini arz etmek istiyoruz: "Hadisin tedvîni mevzû bâhis edildiği zaman umumiyetle İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124/742) ilk müdevvin olarak gösterilir ve onun devrinin Emevî idâresinin Ömer b. Abdulazîz'in (ö. 101/719) hilâfetine rastlayan safhası hadis tedvîninin başlangıcı sayılır. Hadis Edebiyatının, terceme-i hâller münâsebetiyle, hadislerin nakil kâidelerinin izahında (tahammulu'l-ilm meselesinde), hulâsa muhtelif vesilelerle, yazılı kaynaklara ait verdiği haberler bu adı geçen devri böyle bir mebde olmağa müsait gösteriyor. Hadislerin *sahîfe* adlı bir takım yazılı vesîkalara dayandığını göstermek hususunda selefi Sprenger'in (ö. 1310/1893)¹⁰⁰ mesaisini devam ettiren Goldziher (ö. 1339/1921)¹⁰¹,

⁹⁹ el-Makdisî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, s. 10.

¹⁰⁰ "Çalışmalarıyla şarkiyatçılığın her alanında ilgi uyandıran Aloys Sprenger, İslam Düşüncesi üzerine özgün görüşler ortaya koymuş, şarkiyatçılar kadar çağdaşı Müslüman düşünürleri de etkilemiştir. Bu alanda ona atfedilen ve en çok tartışılan görüş, İslam Kültürünün temel yapıları arasında Kur'an'dan sonra ikinci sırada kabul edilen Hadis geleneğini reddetmiş olmasıdır." Erdem, İlhan, "Sprenger Aloys", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 421.

¹⁰¹ Mehmet Said Hatipoğlu'nun Goldziher'in hadislerle tarihî gerçekleri yeterince ortak mütelaa ederek sonuca ulaşamadığı yanında olaylara tarafsız bakmadığını da ifade eden bir değerlendirmesini zikretmek istiyoruz: "Goldziher'in bazen kendisini otorite sayanları mahcup edecek

aksine İslamî kaynaklar tarafından gösterilen ilk tedvin çağına takriben bir asır kadar geç başlatmak ve bu devri Zührî'den ilk *Musned* hadis kitaplarının meydana geldiği 3. asır başlarına kadar indirmek istiyor. Bu tedvin işinin başlangıcına, kitabında ayırmış olduğu kısım ehemmiyetli bir yeri işgal eder. Hadislerin tedvin devrini değiştirmek veya bir asır kadar tehir etmek için takip ettiği yol oldukça çetrefildir ve tezatları bizzat kitabında mevcuttur. Nedense bir defa tasavvur etmiş olduğu neticeye varmak için bazı garip izahları vardır. Bunun münakaşasına girişmeden evvel kaydedelim ki, Goldziher'in tezat olarak tasavvur ettiği ve dolayısıyla ortadan kaldırmağa çalıştığı iki ayrı menşe vardır. Bunlardan biri hadislerin tedvini, diğeri ise hadislerin tasnifidir. İslamî kaynakların bu ikisi için ileri sürmüş oldukları tarif bâriz şekilde birbirinden ayrıdır. Birincisi için (evvelu men devvene'l-hadîs) (Hadîsi ilk tedvin eden) ikincisi için (evvelu men sannefe'l-kutub) (Kitabı ilk tasnif eden) tabirini kullanırlar. Birincisi ile hadislerin kitaplarda toplanmasını (tedvin), ikincisi ile müdevven hadislerin muayyen bablara göre tasnifini kast ederler. İşte kaynakların bu iki mebde için mevzu bâhsettiği tarih ayrıdır ve şüphesiz ki tedvin tasniften evveldir. Nasılsa Goldziher bu farka dikkat etmemiş yani tedvin ile tasnif devrini birbirinden ayırmamış ve dolayısıyla İslamî kaynakların bu ikisi için farklı olarak gösterdiği iki tarih arasında bir tezadın mevcut olduğunu farz etmiş, birini ortadan kaldırmağa çalışarak, tedvine ait haberleri ve kaynaklarını zayıf addederek bu neticeye ulaşmıştır."¹⁰²

durumlara düşmesi, onun İslamiyet'e dair kanaatlerini ilmî belgeler ve tarihî gerçeklerle yeterince destekleyememesinden kaynaklanmaktadır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, Hadis Tarihi'nin en büyük şahsiyetlerinden olan İbn Şihâb ez-Zührî'ye yönelttiği ithamdır. Hadislerin siyasî gayelere hizmet için kullanıldığına inanan Goldziher'e göre Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (685-705), Mekke'de hüküm süren Abdullah b. Zübeyr'in oraya gidecek Suriyeliler'den biat alabileceğini düşünerek hacca gitmeyi yasaklamıştır. Mukabil bir tedbir olarak da hacca Kudüs'teki Kubbetü's-Sahrâ'ya çevirmenin çarelerini aramış ve Kâ'be etrafında yapılan tavafla Kudüs'ün mukaddes mekânında yapılacak tavaflın şer'an aynı derecede makbul sayılabileceğine dair bir karar çıkarmıştır. Zührî de bir hadis uydurarak siyasî sebeplerin gerektirdiği bu reformu haklı çıkarma işini üzerine almıştır. Bu hadise göre haccın Mekke, Medine ve Kudüs'te olmak üzere makbul olduğu üç mescid vardır." (Muhammedanische Studien, II, 35-36). Böyle bir düşüncenin Abdülmelik b. Mervân'a nisbetinin gerçeklik derecesi bir yana, bu teşebbüste Zührî'nin herhangi bir rolünün bulunması tarih bakımından mümkün değildir. Şöyle ki: Zührî'nin babası Abdullah b. Zübeyr'in yakın adamlarındandı. İbnü'z-Zübeyr'in 73'te (692) ortadan kaldırılmasından sonra Zührî ailesi malî sıkıntıya düşünce Zührî Şam'a gitmiş ve Abdülmelik'le görüşmüştür. Bu görüşmenin tarihini, Goldziher'in faydalandığı kaynaklar arasında yer alan Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz'ı "80 civarında" diye vermekte (c. I, s. 109-110), el-Buhârî'nin et-Târîhu's-Sağîr'i ise bunun için İbnü'l-Eş'as'ın isyan ettiği zamanı göstermektedir. (c. I, s. 217). Bu isyanın 81-84 (700-703) yılları arasında vukû bulduğu bilinmektedir. Buna göre Zührî'nin Abdülmelik'le görüşmesi Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinde sonra gerçekleşmiştir." Hatipoğlu, Mehmet S., "Goldziher İgnaz" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 103-104.

¹⁰² Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 11-12. Talat Koçyiğit ise bazı müsteşriklerin de kitâbet, tedvin ve tasnif ile ilgili değerlendirmelerinin kasıtlı olduğunu ve Hadis Edebiyatı'nın mevcûdiyetini inkâr ettiklerini ifade eden değerlendirmesine yer verelim: "Tedvin, Hadîs kitâbetini de içine alan ve daha geniş bir yazma ve toplama faaliyetine delâlet eden bir isimdir. Tasnif ise yazılı olarak toplanan hadislerin, konularına göre bâblar halinde ayrı ayrı tertip edilmesidir. Bu itibarla, Hadis kitâbeti olsun, tedvin ve tasnifi olsun, her üçünü de birbirinden ayırmak gerekir.

3.10. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Doçentlik Tezinin Kaynaklarından Bazıları

Fuad Sezgin'in kaynak olarak hem ilk el diyebileceğimiz Hadis Metinleri, Hadis Usûlü Hadis Tarihi ve İslam Tarihi kaynaklarına başvurmasının yanında müsteşriklerin eserlerine başvurmuştur. Bunlardan bazılarını zikretmek istiyoruz.

1. Mucâhid (ö. 103/721), *Tefsîr*¹⁰³
2. Ebû Ubeyde (ö. 210/825), *Mecâzu'l-Kur'an*¹⁰⁴
3. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Ğarîbu'l-Hadîs*¹⁰⁵
4. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/892), *el-Câmiu's-Sahîh*¹⁰⁶
5. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*¹⁰⁷
6. İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*¹⁰⁸
7. Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh*¹⁰⁹
8. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113), *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*¹¹⁰
9. Ebû Bekr el-Hâzimi (ö. 584/1188), *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*¹¹¹
10. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Tezkiretu'l-Huffâz*¹¹²
11. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Ta'lîku't-Ta'lik*¹¹³

Nitekim bazı müsteşrikler, kitâbet, tedvîn ve tasnif tabirleri arasındaki farka, belki de kasıtlı olarak, dikkat etmeksizin, musannaf eserlerin ortaya çıkış tarihleri hakkında kaynaklarda yer alan haberlere atıfla, bu eserlerden önce yazılı bir Hadis Edebiyatı'nın mevcudiyetini inkâr ve bu konuda gelen haberleri de tezkib etmeğe çalışmışlardır," Koçyiğit, Talat, Hadis İstılâhları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 307.

¹⁰³ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 10.

¹⁰⁴ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. V; Bu konuda yapılan bir araştırma için Bkz. Akay, Ali, Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'an'ı ve Mecâzî Yorumları, İslamî İlimler Dergisi, 2013, yıl: 8, c. 8, sayı:1, s. 183-206.

¹⁰⁵ Köprülü Ktb. nr. 455. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XVII.

¹⁰⁶ Bulak, 1311, Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XVIII.

¹⁰⁷ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 169. I-VIII, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1360/1941.

¹⁰⁸ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 4; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis, (tah. Abdulkâdir Ahmed Atâ), Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1488/1989. (Hadis Müdafaası terc. M. Hayri Kırbaoğlu), 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1989.

¹⁰⁹ Bulak 1292; (tah: Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdalbâki, Yusuf Kemal el-Hût), Dâru'l-Fikr, Beyrut, Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XXIX.

¹¹⁰ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 193.

¹¹¹ Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. 193.

¹¹² 2. Baskı, I-IV, Haydarabad, 1334. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XXVIII.

¹¹³ Ayasofya Ktb. nr. 472. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XXVIII.

12. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*¹¹⁴
13. Leone Caetani, (ö. 1353/1935), *Annali dell' Islam*¹¹⁵
14. Ignaz Goldziher (ö. 1339/1921), *Muhammedanische Studien*¹¹⁶
15. Ignaz Goldziher, *Die Zahiriten Ihr Lehrsystem und ihre Geschichte Beitrage zur Geschichte der Muhammedanischen Theologie*¹¹⁷
16. Carl Brockelman (ö. 1375/1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*¹¹⁸
17. Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) Suplementband*¹¹⁹
18. Joseph Schacht (ö. 1388/1969), *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*¹²⁰

4. İslam Bilim Tarihine Katkısına Dair Yapılan Bazı Değerlendirmeler

Fuad Sezgin'in Konferansını dinleyenlerden ismini tespit edemediğimiz biri onun kitabının baş tarafına 02.01.2003 tarihinde şu satırları yazmıştır: "Bu değerli eseriyle sevdiğim-saydığım Sezgin Hoca'yı 02.01.2003'te Yunus Emre Salonunda İslam Bilim Tarihi (Matematik-Coğrafya-Haritalar) üzerine verdiği iki saati aşkın nefis konferansıyla daha yakından tanımak bahtiyarlığına erdim.

¹¹⁴ Bulak, 1301; Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts; Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XIX, 171.

¹¹⁵ Milano, 1905. Buhârî'nin Kaynakları, s. XVIII. 1905-1926 yılları arasında Milano ve Roma'da büyük boy 10 cilt halinde neşredilen eser Hz. Peygamber'in hayatı ile başlar ve hicretin 40. yılına kadar gelir. Eserin tamamı, İslam Tarihi'nin bütününe ele alacak şekilde 25 cilt olarak planlanmıştı. Caetani, 1972-1973 yıllarında ofset baskısı yapılan bu en meşhur ve en hacimli eserini, bir komisyon halinde çalışan genç İtalyan araştırmacıların hicretin her yılı için İslam kaynaklarından yaptıkları tercümelere dayanarak yazıyor, müsveddeleri de I. Guidi, H. Lammens, C. A. Nallino, J. Horowitz, C. H. Becker, G. Levi della Vida gibi şarkiyatçılara gönderip onların görüşlerini aldıktan sonra gerekli düzenleme ve değişiklikleri yaparak son şeklini veriyordu. Eserin dikkat çeken en önemli özelliği çok zengin bir malzemeye sahip oluşudur. Kitabın tamamı (İstanbul, 1924-1927 yılları arası) Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, ancak sadece hicretin 12. yılına kadar olan kısmı İslam Tarihi adıyla yayımlanmıştır (I-X, İstanbul 1924-1927). Şakiroğlu, Mahmut H, "Caetani Leone" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. VI, s. 544.

¹¹⁶ Theil, 1-2. Halie, 1890. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XIX. 1971 yılında State University of Newyork Press tarafından, 2006'da da Transaction Publishers tarafından yayınlanmıştır. (ed. S. M. Stern) Roudge tarafından 2017 yılında Newyork'ta neşredilmiştir. Goldziher'in diğer bir eseri Vorlesungen über den Islam, Heidelberg, 1963.

¹¹⁷ Leipzig, 1884. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XIX.

¹¹⁸ Leiden, 1943-1949. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XVIII. Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, (çev. Abdülhalîm Neccâr-Ramadân Abduttavvâb), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1997.

¹¹⁹ Leiden, 1949. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XVIII.

¹²⁰ Clarendon Press, Oxford, 1950. Sezgin, Fuad, Buhârî'nin Kaynakları, s. XXVI. Bu eser üzerine Muhammed Mustafa el-A'zamî, On Schacht's The Origins of Muhammadan Jurisprudence (Islamic Text Society), adlı bir eser telif etmiş 1985 yılında Riyad, King Saud University tarafından neşredilmiştir.

İslam'a, İslam İlim-Bilim, Kültür ve Medeniyetine inanmış, güvenmiş, on dört asırlık birikimi gururla kucaklamış, sahiplenmiş, onu savunma konumunda değil, batıyı sorgulama konumuna gelmiş, asrını aşmış gerçek bir bilim adamı.

Kendine, medeniyetine, tarihine güveni tam! Matematik-Coğrafyadaki şanlı İslam Tarihi'nin diğer bilimler için de geçerli olduğundan emin!

Allah'ın kendine bahsettiği bu bilimsel tespit ve açıklamaların bilinci ve sorumluluğuyla hareket eden vakur allâme!

Allah size uzun ömür, sıhhat-afiyet versin! Kuvve-i maneviyemizi hatta imanımızı artırdınız.

Elif Zehra Kandemir adlı bir gazeteci ise onun İslam Medeniyetine katkısını şöyle özetlemiştir: "O, ülke ülke gezip 300.000 yazma eseri yerinde inceleyen bir bilim adamı. Dünyanın nimetlerinden, uykudan, yemekten, iyi bir maaştan feragat ederek yalnızca ilim ve kitap peşinde koşmuş bir ömür geçirdi. "Prof. Dr. Fuat Sezgin", "Bilim Tarihi" denildiğinde dünya çapında akla gelen ilk isimlerden. Bilim Tarihine Müslüman âlimlerin yaptığı katkıların peşine düşmüş, makale ve kitaplarıyla bu alanda öncü olmuş ve sayısız öğrenci yetiştirmiş bir ilim adamı."¹²¹

SONUÇ

Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı doçentlik tezini yazdıktan sonra ilmî çevrelerde ismini duyurmuş, İstanbul Üniversitesinde doçent olarak görev yaparken görevden atılmış, bu esnada Carl Brockelman'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* ilave ciltlerinin yazılması teklifini kabul ederek Almanya Goethe Üniversitesine gitmiştir. Eserin telifinde oluşturulan ekibin Fuad Sezgin'e karşı tavır takınmaları karşısında *GAL*'ın zeyillerini tek başına yazma kararı vermiş ve büyük bir emek mahsûlü olan eserin zeyillerini *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* adıyla neşretmiştir. Türkçe, Almanca, İngilizce dillerinde eserler yazmış İslam Bilim Tarihi katkılardan ve bu konuda dolayı yurtiçi ve yurtdışındaki kuruluşlardan ödülleri almıştır.

el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inin kaynaklarının Arap Filologlarından Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Kur'an*'a dayandığını temellendirmeye çalışmış, el-Buhârî'nin rivâyet şartlarının onun koyduğu rivayet şartları olmadığını ve daha sonraki âlimlerin bu şartları koyduğunu ifade etmiştir:

el-Buhârî'nin Tahammulu'l-İlm konusunda daha önceki âlimlerin ehemmiyetli bilgiler vermesine rağmen onun bu konuda bilgi vermediğini, musned hadisler yerine muallak hadisler rivayet ettiğini ifade etmesine rağmen *el-Câmiu's-Sahîh*'ten örnekler vermekten ziyade bu eserlerin şerhlerine atıfta bulunmuştur.

el-Câmiu's-Sahîh'in nüshaları arasındaki farkların daha ilk asırda ortaya çıktığını kendisinden dinleyen 1000 civarındaki râvîden sadece 5 râvînin

¹²¹ www.perpespektif.eu, Erişim Tarihi: 01.03.2018.

nüshalarının muhâfazaya çalışıldığını ancak bir asır sonra eser üzerine şerh çalışması yapan el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) sadece 2 nüshadan yararlandığını ifade etmiştir. İlk asırda müellifler zaman zaman diğer nüshaları tercih etmelerine rağmen 6. asırdan itibaren yegâne elde Firebrî (ö. 320/932) nüshasının kaldığını vurgulamıştır. İstanbul'da muhâfaza edilen *es-Sahîh*'in nüshalarından 500 tanesi arasında Nesefî (294/907) nüshasının bulunmadığını tespit ettiğini ifade etmiştir.

Fuad Sezgin, Ignaz Goldziher (ö. 1339/1921), Leone Caetani (ö. 1353/1935), Joseph Schacht (ö. 1388/1969) gibi bazı müsteşriklerin görüşlerinden istifade etmesi yanında yazma ve neşredilmiş eserlerden de yararlanarak tezini delillendirmeye çalışmıştır. Ignaz Goldziher'in tedvîn ile tasnîfin zamanlamasını karıştırdığını ve hadislerin tedvînini yapılmadığını îmâ ederek hadislerin tasnîfinin geç zamanlarda yapılması tezinin hadislerin tedvininde ve sübûtunda şüpheler ortaya çıkaracağı için bu tezinin doğru olmadığını İslami kaynaklarda ifade edilen evvelu men devvene'l-kutub (kitapları ilk tedvin eden) ile evvelu men sannefe'l-hadîs (hadisleri ilk tasnif eden) istilahlarıyla ifade edilen dönemlerin ayrı ayrı dönemler olduğunu 1. Istilâhla ifade edilen için tedvîn 2. Istilâhla ifade edilen için ise tasnîf istilahını kullandıklarını açıklayarak onun bu tezini reddetmiştir.

Fuad Sezgin'in, *el-Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı eserinde *el-Câmiu's-Sahîh*'inin kaynaklarının tespitinde izlediği metot ve yapmış olduğu örneklendirmeler bakımından ele alındığında eserin kendisinden ziyade onun şerhleri üzerinden tezini delillendirmeye çalışmış olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Ali, Fuad Sezgin'in "*Buhârî'nin Kaynakları*" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler, *Usûl İslam Araştırmaları*, Temmuz-Aralık 2016, sayı: 26, s. 51-100.
- AYDIN, Arafat, *Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular II es-Sagâni Nüshası ve Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmaları*, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2016, c. XIV, sayı: 1, s. 8-9.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- BALİÇ, İsmail, "*Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996. c. XIV, s. 35.
- BROCKELMAN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, E. J. Brill, Leiden, 1943.
- BROCKELMAN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) Suplementband*, Leiden, 1949.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1360/1941.
- ÇELİK, Ali, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. IV sayı: 8, s. 228.
- ERDEM, İlhan, "Sprenger Aloys", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009. c. XXXVII, s. 421.

- Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler (ed. İbrahim İbrahim Özcoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Dâru'l-Ma'rife), I-XIII, Beyrut, 1379.
- İBN KUTEYBE ED-DÎNEVERÎ, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, (tah. Abdulkâdir Ahmed Atâ), Muessese-tu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1488/1989. (*Hadis Müdafası* terc. M. Hayri Kırbaşoğlu), 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1989.
- HATİPOĞLU, Mehmet S., "Goldziher Ignaz" *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 103-104.
- el-HÂZİMÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, (Tah: Muhammed Zâhid El-Kevserî), Matbaatu't-Terakkî, Şâm, 1346.
- IGNAZ GOLDZİHER, *Muhammedanische Studien*, (ed. S. M. Stern) Rouledge, Newyork, 2017.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Zer el-Herevî", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994. c. X, s. 270.
- KANAR, Mehmet "Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996. c. XIV, s. 37.
- KARAKAŞ, Ali, *20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi) (dan. Bekir TATLI), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2015.
- KARAKAŞ, Ali, *Fuat Sezgin ile İlgili Anularım*, *Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler*, (ed. İbrahim İbrahim Özcoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadîs Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadîs İstîlâhları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- el-MAKDÎSÎ, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Mektebetu'l-Kudsî, Kâhire, 1357. (Terc. İbrâhîm Canan, *Kütüb-i Sitte İmâmîlerinin Hadîs Kabûlündeki Şartları*), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Prof. Dr. M. Tayyîb Okıç Armağanı, s. 299-315).
- MUHAMMED MUSTAFA EL-A'ZAMÎ, *On Schacht's The Origins of Muhammadan Jurisprudence (Islamic Text Society)*, King Saud University, Riyad, 1985.
- MUHAMMED MUSTAFA EL-A'ZAMÎ, "Buhârî, Muhammed b. İsmail", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992. c. VI, s. 375.
- ÖZSOY, Abdulvahap, *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mâhiyeti Üzerine*, Fenomen Yayıncılık, Kayseri, 2016.
- SEYHAN, Ahmet Emin, *Fuat Sezgin'in Buhârî'nin Sahîh'ine Yönelik Tenkit ve Tespitleri (Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)*, s. *Güncel Tartışmalar-Teorik Teklifler*, (ed. İbrahim İbrahim Özcoşar v.dğr.), Divan Kitap, İstanbul, 2019.
- SEZGİN, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İbrahim Horoz Matbaası, İstanbul, 1956.
- SEZGİN, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.
- SEZGİN, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.
- SEZGİN, Fuad, *Geschichte der Arabischen Schriftums (GAS)*, I-II, Leiden, 1949.

- SEZGİN, Fuad, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2009.
- SEZGİN, Fuad, *eş-Şi'ru'l-Arabîyyu'l-Kadîm beyne'l-Asâleti ve'l-İntihâl*, (çev. Hasan Taşdelen), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (5), 1993, 311-316.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H, "Caetani Leone" *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 544.
- TAŞÇI, Özcan, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008. c. XXXV, s. 134.
- et-TİRMİZİ, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TÜRKMEN, Sabri, *Ebû Ubeyde Hayatı ve Eseri "Mecâzu'l-Kur'an"ın Dil Özellikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi) (dan: Tacettin Uzun), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.
- YERİNDE, Âdem, "Mecâzü'l-Kur'an", *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003. c. XXVIII, s. 226.
- <http://www.ibttm.gov.tr/TR-84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>.
- <http://aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/prof-dr-sezgin-sadece-allaha-inanacaksin-baska-hic-bir-seye-degil/>
- www.perpespektif.eu, 01.03.2018 tarihli Fuat Sezgin haberi.
- <https://www.timeturk.com/fuat-sezgin/biyografi-797108>.